

ÖZBEK TÜRKOLOG BERDAK YUSUF VE SÖZLÜK ÇALIŞMALARI*

Emek ÜŞENMEZ**

ÖZET

Bugünkü Özbekistan coğrafyası Türk dili çalışmaları açısından oldukça önemli bir bölgedir. Gerek Türk dili kaynakları gerekse bu kaynakları işleyen bilim adamları bakımından Türkoloji tarihi içerisinde mühim yer tutan Özbekistan'ın yetiştirdiği Türkologlardan biri de Berdak Yusuf (Berdak Yusufov)'tur. Yazar 1949 yılında Özbekistan'ın Cizzah vilayetinde dünyaya gelmiştir. Berdak Yusuf Özbekistan İlimler Akademisi (Özbekistan Respublikası Fanlar Akademiyası) bünyesinde yer alan Ali Şir Nevai Dil ve Edebiyat Enstitüsü (Ali Sher Navoiy Nomidagi Til va Adabiyot Institutı), Dil Tarihi-Diyalektoloji ve Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Öğrenimi Bölümünde, (Til tarixi-Dialektologiya va Turk Tillarni Qiyosiy O'rganish Bo'limi) müdürlük vazifesini ve akademik çalışmalarını devam ettirmektedir.

Özbek Türkçesi dışında Rusça, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi gibi çok sayıda Türk lehçesi bilen ve aynı zamanda Türkiye Türkçesi'ne de iyi derecede vâkıf olan Berdak Yusuf'un Türkoloji sahasında yaptığı çalışmaların sözlükçülük alanında yoğunlaştığını görmekteyiz. Meşhur Türkolog ve Özbekistan'ın önde gelen bilim adamlarından Prof. Dr. Ergeş Fazılov'un talebesi olan Berdak Yusuf hocası Ergeş Fazılov'la birlikte Ali Şir Nevai eserlerinin izahlı sözlüğünün hazırlanması çalışmalarına da katılmıştır. Berdak Yusuf, Çağdaş Türk Lehçeleri Sözlüğü hazırlama komisyonunda yer alarak burada Özbek Türkçesi Sözlüğünün madde başlarını hazırlamıştır. Bu vesile ile birkaç yıl Türkiye'de ikamet eden Berdak Yusuf Türkiye'deki Türkoloji çalışanları ve çalışmaları ile yakın bağ kurma fırsatı yakalamıştır.

Bu yazıda Özbek Türkolog Berdak Yusuf'un genelde Türkoloji'ye özelde Sözlük ve Sözlükçülük çalışmalarına katkıları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Berdak Yusuf, sözlük, sözlük çalışmaları, Özbekler ve Özbekistan, Türkoloji

* Bu çalışmada Berdak Yusuf hakkında verilen bilgiler 2008, 2009, 2011 yıllarında Özbekistan İlimler Akademisi, Alişir Nevaî Dil-Edebiyat Enstitüsünde bulunduğum dönemlerde Berdak Yusuf'la yapılan mülakatlara dayanmaktadır. Prof. Dr. Berdak Yusuf hâlen adı geçen Enstitünün öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

** Yrd. Doç. Dr. İstanbul Arel Üniversitesi-Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, El-mek: fahemek@gmail.com

---

UZBEK TURKOLOGIST BERDAK YUSUF AND LEXICAL STUDIES

ABSTRACT

Today's Uzbekistan is an important region for Turkic studies. Berdak Yusuf is one of the Turcologists of the Uzbek region which has an important role in the history of Turcology due to the richness of its Turkish language resources and the scholars who work on these resources. The author is born in Jizzah where located near the Samarqand city, in 1949.

Berdak Yusuf has been reserched at Sciencies Academy of Uzbekistan which Institution of Ali Sher Navaiy Language and Literature. He is working at department of Languge History-dialectology and Turkic Languages at the moment.

Berdak Yusuf, who knows Russian, Kazakh Turkic, Kyrgyz Turkic, Turkmen Turkic, Azerbaijan Turkic, besides Uzvek turkic except of Turkey Turkic and also especially works on lexicography.

He is a student of the famous Uzbek Turcologist Prof. Dr. Ergesh Fazilov and they with cooperation prepared th dictionary of the works of Ali Sher Navaiy.

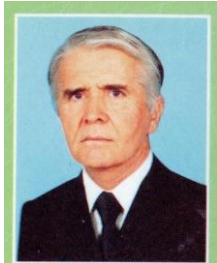
Berdak Yusuf, who is a member of the Dictionary of Modern Turkish Dialects Organization Committee, has prepared the section "Dictionary of Uzbek Turkic".

Berdak Yusuf (Berdak Yusufov) stayed in Turkey for a few years in order to prepare the above mentioned Dictionary of Modern Turkish Dialects Organization Committee, has prepared the section "Dictionary of Uzbek Turkic" and thus had the oppurtunity to get in touch with the academicians of Turcoloy.

Berdak Yusuf's contributions to Turcology in general and to Lexicography in particular are discussed in this study.

Key Words: Berdak Yusuf, Dictionary, Lexical Studies, Uzbeks and Uzbekistan, Turkology

Berdak Yusuf'un Özgeçmişi

Berdak Yusuf, 1949 yılında Özbekistan'ın Cizzah vilayetine bağlı Fâriş tümeninin Uçma köyünde çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Ortaokulu bitirdikten sonra Semerkant Devlet Üniversitesi Özbek ve Tacik Filolojisi Fakültesinde (1970-1975) eğitim gördü. Buradaki eğitimini derece ile tamamlayan Berdak Yusuf, Özbekistan İlimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsünde stajyer araştırmacı olarak işe başladı. 1978-1980 yılları arasında Moskova'daki Dil Enstitüsünde meşhur hocalardan Prof. Dr. Galina Fuyadorovna Blagova nezaretinde ilmî araştırmalarda bulundu. 1980 yılında "Eski Özbek Edebî Dilinde Zamirler (XV-XVI Asırlar)" başlıklı çalışması ile doktorasını tamamladı. Doktora sonrasında Özbek Türkçesinin nazari meselelerine odaklanan Berdak Yusuf'un doktora çalışması 1991 yılında Rusça olarak neşredildi. Ergeş Fazılov¹ editörlüğünde hazırlanan dört ciltlik Alishir Nevai Eserleri Sözlüğü çalışmalarına katılan Berdak Yusuf burada ciddi anlamda sözlükçülük tecrübesi kazanmıştır. Bugün aynı enstitünün Dil tarihi, diyalektoloji ve karşılaştırmalı dil öğrenimi anabilim dalı başkanı olarak görev yapmaktadır.

Berdak Yusuf, Özbek dili çalışmaları için önemli bir isimdir. Onun bilhassa alfabe ve imla üzerine kaleme aldığı makaleleri Özbek Türkçesi fonetiği ve diyalektolojisi açısından dikkate değerdir.

Özbekistan'ın bağımsız olmasından sonra her alanda meydana gelen değişmelere paralel olarak dil ve edebiyat alanında da değişiklikler yaşanmıştır. Özellikle uluslararası sempozyumlar, bilimsel toplantılar ve beraberindeki işbirlikleri Türkiye ve Özbekistan arasındaki kültürel faaliyetlere hissedilir derecede yansımıştır. Bu maksatla Türkiye'ye yapılan ilmî seferler neticesinde "Çağdaş Türk Lehçeleri Sözlüğü" hazırlama komisyonu kurulmuştur. Berdak Yusuf bu önemli oluşumun içinde sözlüğün Özbekçe bölümünü hazırlamıştır. 1992 yılında yapılan bu çalışmanın devamında Berdak Yusuf, Mehmet Hengirmen'le birlikte Türkçe-Özbekçe Sözleşmiş adlı çalışmayı neşretmiştir.

Berdak Yusuf, 1993 yılında Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Lügatı neşreder. Bu Özbekçe ve Türkçe için yapılan ilk sözlüklerdendir.

1994 yılında "Çağdaş Türk Lehçeleri Sözlüğü" nün hazırlanmasından sonra "Türk Dillerinin Karşılaştırmalı İzahlı Lügatı" başlıklı bir çalışma yapılmış olsa da neticelendirilememiştir. Berdak Yusuf'un da iştirak ettiği bu çalışma iki yıllık bir sürecin ardından bilinmeyen nedenler yüzünden durdurulmuştur.

1997-1998 yılları arasında Güney Kore Pusan Yabancı Diller Üniversitesinde Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi dersleri veren Berdak Yusuf buradaki tecrübelerinden hareketle, Özbek olmayanların Özbekçeyi kolay öğrenebilmesi için "Özbek Tilini Örgenemiz" adlı çalışmasını 2002 yılında neşretti.

Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Güney Kore gibi ülkelerde gerçekleştirilen bilimsel toplantılara faal olarak katılan Berdak Yusuf Türkiye'de Türk Dil Kurumu tarafından dört yılda bir düzenlenen Türk Dili Kurultaylarına da iştirak etmektedir.

İlmi çalışmalarının yanı sıra bilim insanı yetiştirmeye de önem veren Berdak Yusuf çalışmakta olduğu Ali Şir Nevai Dil ve Edebiyat Enstitüsü bünyesinde imkânlar dâhilinde lisansüstü çalışma yapan genç insanları desteklemektedir. Bugün için 63 yaşında olan Berdak Yusuf, Ali Şir Nevai Eserlerinin İzahlı Lügatı'ni hazırlamaktadır.

¹ 10 Mart 1933 Taşkent doğumlu olan Ergeş Fazılov, Berdak Yusuf'un hocasıdır. Ergeş Fazılov özellikle Orta Türkçe alanında yaptığı çalışmalarla öne çıkmış birisidir. 2011 yılı Mart ayı içerisinde Taşkent'te Ergeş Fazılov'un evinde yapmış olduğumuz görüşme sırasında o da tıpkı talebesi Berdak Yusuf gibi Alishir Nevai eserleri sözlüğü üzerinde çalışıyordu. Berdak Yusuf'un hocası Ergeş Fazılov hakkında geniş bilgi almak için bakınız: Haydar Ali Uzakov, *Özbek Tilşunasları*, Okutuvçı Neşriyatı, Taşkent, 1972, s. 90-93.

Berdak Yusuf'un Sözlük Çalışmaları

1. Berdak Yusuf, Turkcha-O'zbekcha va O'zbekcha-Turkcha Lug'at Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük, O'zbekistan Nashriyoti, Toshkent, 1993, 415 sayfa.

Berdak Yusuf tarafından kaleme alınan bu çalışma onun Türkiye'de bulunduğu ve Çağdaş Türk Lehçeleri sözlük çalışmaları yaptığı yıllara rastlar. Yazarın verdiği bilgilere göre böyle bir sözlüğün hazırlanmasında etken olan ana unsur Özbekistan'ın 1991 yılında bağımsız olmasından sonra Türkiye ve Özbekistan arasındaki akademik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesidir. Yine Berdak Yusuf'un verdiği bilgilere göre her iki ülke halkı aynı soy ve dili paylaşmasına rağmen ne yazık ki tercümanlıktan yoksunlaşmıştır. Bu ve benzeri durumlar göz önüne alındığı zaman böyle bir sözlüğün hazırlanması da zaruret haline gelmiş idi.

İki kısımdan oluşan bu sözlük yaklaşık 14 bin kelime içermektedir. Bu kelimelerden 6 bini Türkiye Türkçesi 8 bini ise Özbek Türkçesine aittir. Sözlüğün birinci kısmı Türkçe-Özbekçe, ikinci kısmı ise Özbekçe-Türkçe olarak düzenlenmiştir. Bu sözlüğün hazırlandığı dönemde Özbekistan'da henüz Kiril alfabesi kullanıldığı için Özbekçe ifadeler ve Türkçe kelimelerin Özbekçe telaffuzları Kiril alfabesiyle yazılmıştır. Okurlara kolaylık sağlamak amacıyla Sözlüğün baş kısmında Kiril alfabesinin Türkçede hangi seslere karşılık kullanıldığı gösterilmiştir. Bir nevi transkripsiyon alfabesi diyebileceğimiz sistem başlangıçta sunulmuştur. Aynı şekilde Özbekçe için kullanılan Kiril alfabesi ve bu alfabedeki seslerin Türk alfabesinde hangi sesleri karşıladıkları, kalın ve ince sesler, inceltme işaretleri ve benzeri hususlar da gösterilmiştir. Bunun yanında sözlükte kullanılan kısaltmalar da ayrıca gösterilmiştir. Berdak Yusuf sözlüğü hazırlarken "Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü Ankara 1991, Türkçe Rusça Sözlük Moskova 1977 (Rusça), Rusça-Türkçe Sözlük, Moskova 1989 (Rusça) gibi çalışmalardan faydalandığını ön sözde belirtmektedir.

Sözlük tertibinde üç sütun kullanılmıştır. Sözlüğün Türkçe-Özbekçe bölümünde birinci sütunda Türkçe kelime Latin harfleriyle, ikinci kısmında Türkçe kelime Kiril alfabesiyle üçüncü kısımda ise Türkçe kelimenin Özbekçe karşılığı Özbek Kiril alfabesiyle yazılmıştır. Yazılışları aynı anlamları ayrı olan kelimeler I, II şeklinde ayrı madde başları ile gösterilmiştir:

adet I одет 1. сон миқдор 2. дона

âdet II одет одат, урф-одат

Sözlüğün Özbekçe-Türkçe kısmı Kiril harfli Özbek alfabesine göre düzenlenmiştir. Üç sütundan oluşan bu bölümde birinci sütunda madde başı olarak Özbekçe sözler, ikinci sütunda madde başı Özbekçe sözlerin Türkçe telaffuzu transkripsiyonlu olarak verilirken üçüncü sütunda da kelimenin Türkçe karşılığı yer almaktadır:

Сийқалашмоқ siyqalâşmaq **basitleşmek, sadeleşmek**

Berdak Yusuf sözlüğün hem Türkiye'de hem de Özbekistan'da daha sağlıklı biçimde anlaşılması ve kullanılması amacıyla kitabın sonunda (s. 407-415) Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin kısa gramerini vermiştir. Berdak Yusuf'un bu çalışması Özbekistan'ın bağımsız olmasından sonra ortaya konulan ilk sözlüklerden birisidir. Nitekim Berdak Yusuf da sözlüğün ön sözünde yaklaşık yüz yıldan fazla zamandır Özbeklerin Sovyet baskısından ötürü Türkiye'den kopuk kaldığını, ilişkilerin çok zayıf olduğunu ifade etmektedir. Çok sayıda Türk ve Özbek araştırmacı Türkçe ve Özbekçe üzerine yaptıkları çalışmalarda Berdak Yusuf'un bu çalışmasından istifade etmişlerdir.

2. Berdak Yusuf-Mehmet Mâhur Tulum, Sözlük Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi, Lug'at O'zbekiston Turkchasi-Turkiya Turkchasi va Turkiya Turkchasi- O'zbekiston Turkchasi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, 417 sayfa.

Bu çalışma ilk sırada tanıtımını yapmış olduğumuz sözlüğün Türkiye'de neşredilmiş şekliyle başka birşey değildir. Farklı olarak bu baskıda Mehmet Mâhir Tulum'un da sözlüğü hazırlayanlar arasında olduğunu görüyoruz. Berdak Yusuf'un Özbekistan'da yaptığı neşirden bir yıl sonra 1994'te İstanbul'da yayımlanan bu sözlükteki bir başka değişiklik de ilk sırada Özbek Türkçesi sözlüğünün madde başlarının verilmesidir. Berdak Yusuf'un Özbekistan baskısında eser için yazdığı önsözün Türkiye Türkçesine aktarıldığı görülmektedir.

3. Berdak Yusuf, Turkcha-O'zbekcha Aldoqchi So'zlar Lug'ati, Türkçe-Özbekçe Sesteş Kelimeler Sözlüğü, Tika, Voris Nashriyot, Toshkent, 2009, 647 sayfa.

Berdak Yusuf'un bu çalışması Türk İşbirliği ve Kınma Ajansı (TİKA) nın Özbekistan koordinatörlüğü tarafından desteklenerek yayımlanmıştır. 2009 yayımlanan bu sözlük, Berdak Yusuf'un 1990 yılların başından beri yayımladığı sözlükler içinde özel yer tutmaktadır.

Berdak Yusuf Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi arasında ikili işbirliği ve ortak çalışmaları artırma açısından sözlük çalışmalarının önemli bir yer tuttuğuna inanmaktadır. Esasen ortak bir dilden gelen Özbekçe ve Türkçe bugün için farklı lehçeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hal böyle olunca pek çok kelimenin her iki Türk lehçesinde de ortak olduğu gerçeğine şahit oluruz. Her iki Türk lehçesinde yazılışları aynı fakat anlamları farklı olan kelimeler de vardır. Aynı kelime Özbek Türk lehçesinde başka bir anlamda, Türkiye Türk lehçesinde ise başka bir anlamda olabilmektedir. Türkiye Türkçesinde sesteş olarak ifade ettiğimiz bu sözler Özbek Türk lehçesinde değişik anlamlara gelmektedir. Mesela *para* sözü Özbek Türkçesinde “rüşvet” anlamına gelirken Türkiye Türkçesinde ise para anlamındadır. Özbek Türkçesinde parayı karşılan söz “pul” iken pul sözü Türkiye Türkçesinde posta pulu ve benzeri anlamlara gelir. Yine “peş” sözü Türkiye Türkçesinde “arka” anlamına gelirken aynı söz Özbek Türkçesinde tam zıt anlamda “ön” ve “kenar” anlamlarına gelmektedir. Aslında bu ve benzeri sözler bilhassa mütercimler açısından çok önemlidir. Özbekçe ve Türkçe arasında tercüme edilecek eserlerde geçen kelime ve ifadeleri doğru ve sağlıklı biçimde aktarmanın yolu her iki dili iyi derecede bilmekten geçer. Yoksa çok ilgisiz anlamlar ortaya çıkabilir. Aslında bu iki Türk lehçesinin akraba olması ve çok sayıda kelimesinin ortak olması mütercimler için kolaylığın yanı sıra pek çok zorluğu da beraberinde getirmektedir. Çünkü mütercimin kendi lehçesinde bildiği ve tanıdığı kelime diğer taraftaki lehçede başka anlama gelebilmektedir. İşte bu noktada mütercimlerin her iki lehçeye de iyiden iyiye hâkim olmaları gerekmektedir. Bu türden yazılışları aynı fakat her iki lehçede farklı anlam ihtiva eden bu kelimeler mütercimi çok çabuk aldatır. Zaten Berdak Yusuf da mütercim ve alanla uğraşan diğer kişilerin bu türden hatalara ve yanlışlara düşmemesi maksadı ile mezkûr sözlüğü hazırladığını ifade etmektedir (s. 2). İşte Berdak Yusuf'un “aldaqchi” (aldatıcı) diye ifade ettiği bu sözler yazarın Türkçe-Özbekçe Sesteş Kelimeler Sözlüğünde yer almaktadır. Uzun yılların birikimi olan bu çalışma hakikaten bir emek ve itinalı, özenli çalışmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sözlüğün incelenmesi durumunda bu sözün gerçekliği daha iyi anlaşılacaktır kanaatindeyim.

Türkçe-Özbekçe Sesteş Kelimeler Sözlüğü Özbekistan'da yeni yeni kullanım sahasına giren Latin esaslı Özbek alfabesiyle hazırlanmıştır. Yaklaşık 3000 Türkçe söz madde başı olarak kullanılmış ve Özbek Türkçesindeki şekilleri ile kıyas edilmiştir. Sözlüğün tertibinde Türkiye Türkçesinin alfabetik dizilimi temel alınmıştır. Öncelikle madde başı kelime Türkiye Türkçesindeki şekli ile verilmiştir. Bu kelimeler sadece yazılışları aynı değil, Özbek Türkçesi veya Türkiye Türkçesindeki yazılış, telaffuz yönünden aynı veya benzer olanlardır. Her iki Türk lehçelerinde yer alan bu kelimeler arasındaki tek fark anlamdadır. Madde başında öncelikle Türkçe

Turkish Studies

kelime verilip bunun yanına Özbek Türkçesindeki sesteş karşılığı yazılmıştır. Sonra bu kelimenin cinsi (isim, fiil, sıfat vs), alıntı ise hangi dilden alındığı belirtilip Özbek Türkçesindeki karşılığı verilmiştir. Eğer kelimenin birden fazla anlamı, yan anlamları varsa bunlar numaralandırılarak sırayla izah edilmiştir. Daha sonra madde başı kelimenin Türk edebiyatındaki bir edebî eser içinde kullanımı gösterilerek hem Özbekçe hem de Türkçe anlamları ayrıca verilmiştir.

Bunun devamında aynı işlemler mezkûr madde başı sözün Özbek Türk lehçesindeki şekli için uygulanmıştır. Bu kısımda sözün anlamı Türkçe olarak verilir. Özbek edebiyatında kelimenin geçtiği bir kaç edebî metinden örnekler Türkçe tercümeleriyle birlikte verilmiştir.

bekâr-bekor

bekâr ot ar. 1. Bo'yoq, uylanmagan: Sen evli misin? –hayır bekârim. –sen uylanganmisan? –yo'q, bo'yoqman 2. Turmushga chiqmagan, eri yo'q:

“Delikanlı, delikanlı, sizi böyle bekâr bir genç kızın evinde bu saatte oturup içmekten menederim!” –O. Pamuk. Cevdet Bey ve Oğulları. –Yigit, yigit sizning bunday, turmushga chiqmagan bir yosh qizning uyida bu soatda o'tirib ichishingizni man qilaman. 3. Uylangan, ammo oilasidan ajralib, alohida, yol g'iz yashagan odam.

Bekor is. Far. 1. İşsiz, boş: “Uylanishni ham bekor bo'lishgacha t o'xtatib tursak, deyman.” –A. Qodiriy. Mehrobdan chayon . –Evlenmeyi de boş zaman buluncaya kadar ertelemek lazım, diye sanıyorum. “Berdiboy bekor qolganda Mulla Obidning yamoqchilik ishxonasiga chiqib o'tiradi va bir kun Mulla Obidni o'z uyiga chaqirib palov bilan mehmon qiladi.” –A. Qodiriy. G'irvonlik mallavoy. –Berdibay boş olduğu zaman Mulla Abid'in yamacılık ofisine gidip oturur ve bir gün Mulla Abid'i kendi evine davet edip pilav ikram eder. 2. Boşuna, beyhude: “Unday b o'lsa kecha sovchilami bekor qaytaribsiz, -dedim.” –A. Qodiriy. O'tgan kunlar. –Öyleyse dünkü dünürlerinize beyhude red cevabı vermişsiniz. “Xayolparast faylasuflar asrlar b o'yi Odamzodni ulu g'lashib kellarlar bekor.” –A. Oripov. –Hayalperest filozoflar asırlardan beri insan oğlunu boşuna yüceltiyorlar. “Demak, shu ahvolgacha olib kelingan ekanmi, endi suddan ham, davlatdan ham rahm, insof kutish bekor ekaniga ishona boshladim.” –Shukrullo. Kafansiz k o'milganlar. –Demek, durum çok kötüleşmiş, bundan sonra mahkemeden de, devletten de merhamet, insaf beklemek beyhude olduğuna inanmaya başladım. 3. Yalan; yanlış, doğru olmayan, boş: “Bekor gap, -dedi O'zbek oyim, -hali qudalarimizni muddaodagidek siylay olganimiz y o'q.” –A. Qodiriy. O'tgan kunlar. –Boş laf bunlar! Biz daha dünürlerimizi istediğimiz gibi ağırlayamadık bile. “Ellik ming begunoh bandalarning nolasi bu!.. –Bekor aytasan, Abu Rayhon! Begunohlar emas, g'ayridinlar nolasi bu!” –O. Yoqubov. K o'hna dunyo. –Elli bin suçsuz insanların feryadıdır bu!.. Yanlış söylüyorsun Ebu Reyhan! Bu günahsız insanların değil gayrimüslimlerin feryadı bu!

Berdak Yusuf söz konusu eserin giriş kısmında eserini nasıl hazırladığını ve onun ne şekilde kullanılacağı hakkında bilgiler vermiştir. Yeni Latin esaslı Özbek alfabesini Türk alfabesi ile karşılaştırmalı ve kelime örnekli biçimde sunan Berdak Yusuf açıklamalar, kısaltmalar, farklı dillerdeki kaynaklar, örnek metin alınan gazete, dergi vb yayınları ayrıca göstermek kaydı ile sözlük kullanıcılarına büyük kolaylık sağlamaktadır. Bu yönüyle sözlük son derece kullanışlı ve elverişli bir yapıya kavuşturulmuştur.

3. Berdak Yusuf, Mumtoz Adabiy Asarlar Lug'ati, Sharq Nashriyot, Toshkent, 2010, 527 sayfa.

Şark Neşriyatı tarafından 2010 yılında basılan ve okurlara sunulan bu sözlük İslami Dönem Türk Edebiyatının başlangıcı olan Karahanlı eserlerinden başlayarak 20. asrın başlarına kadar devam eden Özbek edebiyatının temel eserleri sözlüğüdür. Özbek klasik edebiyatı sözlüğü olarak hazırlanan bu çalışmada Divanu Lugati't-Türk, Kutadgu Bilig, Divan-ı Hikmet, Atebetü'l-

Hakâyık gibi eserlerin yanısıra Alişir Nevaî, Babür, Muhammed Salih, Meşreb, Turdı, Gülhani, Mukîmi, Furkat vb klasik devir şairlerinin eserlerinden kelimeler alınmıştır.

Özbek klasik edebiyatı eserleri Özbekistan'da 5. sınıftan itibaren müfredata dâhil edilmektedir. Durum böyle olunca asırlar öncesi eserlerde geçen Türkçe, Arapça, Farsça kelimelerin anlam, ses ve benzeri değişimlere uğraması dilin tabiatı gereği mümkündür. İşte bu maksat çerçevesinde Berdak Yusuf günümüz Özbek gençlerinin klasik eserleri okurken metinleri daha kolay anlama ve algılama noktasında sıkıntı çekmemesi için böyle bir çalışma ortaya koymuştur. Özbek klasik edebiyatı eserleri sözlüğü bu yönüyle geçmişle gelecek arasında bir köprü vazifesi görmektedir.

Mümtaz Edebi Eserler Sözlüğü Latin esaslı Özbek alfabesi ile hazırlanmıştır. Söz başı, bibliyografya, Özbek sözlükçülüğünün kısa tarihçesi ve sözlükten oluşan bu eser içerisinde en fazla alıntı Alişir Nevai eserlerinden alınmıştır. Zaten Ali Şir Nevai Özbek klasik edebiyatının en güçlü ve en velud edipleri arasında yer almaktadır. Sözlük nizamı içerisinde madde başı kelimeler verilmiş, alıntı kelimeler ait oldukları dili ifade eden kısaltmalarla gösterilmiştir. Arapçadan geçen kelimeler a., Farsçadan geçen kelimeler ise f. şeklinde gösterilmiştir. Kelimelerin sözlük izahı yapıldıktan sonra, tanık cümle veya beyit getirilip, ilgili eser adı da parantez içi kısaltma ile gösterilmiştir. Bu bakımdan Özbek klasik eserler lügati tanıklı sözlük mahiyetindedir. Madde altı kelimeler koyu harflerle yazılmış ve bunlar içinde ayrıca tanık gösterilmiştir:

ABR f. Bulut. **Abri ehson** Ehson buluti

Shoh Bahrom abri ehsoni

Lutf bila ko'kortti oni (SS)

Abri nayson Bahorgi bulut, bahor buluti

Subhidam tushub shabnam, bo'ldi sabzalar xurram

Gul uza tomib kam-kam, yo'gdi abri naysonlar (F)

Berdak Yusuf, Turk Tilining Ters Lug'ati-Türk Dilinin Ters Sözlüğü, Yangi Asr Avlodi Nashriyoti, Toshkent, 2004, 395 sayfa.

Ters sözlük çalışmaları 19. asır sonlarında yapılmaya başlanmıştır. Şimdiye kadar otuzdan fazla dilin ters sözlüğü yapılmıştır. Rusçanın ters sözlüğü yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından üç defa yapılmıştır. Ters sözlük çalışmaları kelimelerin son sesleri esas alınmak sureti ile alfabetik olarak düzenlenmektedir. Altay dil ailesine mensup olan Türkçe sondan eklemeli bir dildir. Sözlerin son sesleri esas alınmak sureti ile dizilen ters sözlükler vasıtası ile o dilin ek yapısı ve durumu hakkında önemli bilgilere ulaşabilmekteyiz. Bir dilin ekleri hakkında kapsamlı bilgileri kelimeleri bir arada göstermek kaydı ile elde etmek son derece önemlidir.

Berdak Yusuf'un Türkiye Türkçesi üzerine yaptığı sözlük çalışmalarından bir tanesi de Türkçenin ters dizilmiş sözlüğüdür. Aslında bu çalışma Türkiye Türkçesi için yapılan ilk ters sözlüklerin başında yer alır. Türkiye'de bu yöndeki çalışmalar daha sonraki yıllara rastlamaktadır². Türkiye Türkçesi dışında Eski Türkçenin ters sözlüğü de yayımlanmıştır³.

Berdak Yusuf'un Türkçe için hazırlanmış olduğu ters dizim dil araştırmacıları için son derece önemli bir kaynaktır. Berdak Yusuf'un Rus dilbilgisi ve gramer kaynaklarına aşina olması ve Rusya'da bu tür çalışmaların yapılması onun konuya hâkim ve vâkıf olduğunun göstergesidir.

² Belgin Tezcan Aksu, Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004-Hayriye Memoğlu, Türkçenin Ters Sıklık Sözlüğü, Kurmay Yayınları, Ankara, 2006.

³ Cengiz Alyılmaz, Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi, Kurmay Yayınları, Ankara, 2004.

Ayrıca Berdak Yusuf Özbek Türkçesinin ters sözlüğünün 1960; Kazak Türkçesinin ise 1970’li yıllarda yapıldığını beyan etmektedir⁴. Berdak Yusuf’un bu çalışmayı yaptığı sırada Türkçenin henüz ters sözlüğünün yapılmamış olduğunu yazar çalışmasının önsözünde belirtmiştir (s. 3).

Sonuç

Bu yazıda Özbek Türkolog Berdak Yusuf’un yapmış olduğu 5 adet sözlük çalışması ve içeriğinden söz edilmiştir. Özbek Sözlükçülük tarihi içerisinde Berdak Yusuf’un lügat çalışmaları daha ziyade Türkiye ve Özbekistan ağırlıklıdır. Onun Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlük çalışmalarına katılma maksadı ile Ankara’ya gelmesi bu çalışmaların başlangıcını oluşturmaktadır. Berdak Yusuf hayatını Türklük bilimi çalışmalarına adanmış birisidir. Titiz ve azimli çalışmaları sonucu Özbekçe-Türkçe sözlüğünün yanı sıra Türkçenin Ters Dizin Sözlüğü ve son derece kıymetli olan Türkçe-Özbekçe Sesteş Kelimeler Sözlüğünü hazırlamıştır. Sözlük çalışmalarıyla ilgilenen akademisyenlerin de malumudur ki lügat yazıcılığı son derece hassas ve meşakkatlidir. Konuya bu cihetten bakıldığı zaman Berdak Yusuf’un Türkiye Türkçesi üzerine yaptığı sözlük çalışmaları onun Türk diline ve Türkiye’ye olan yakın ilgisinin tezahürüdür.

KAYNAKÇA

- HACIYEV Azim, “Fennimiz Hizmetkeşleri: Berdak Yusuf”, **Özbek Tili ve Edebiyatı Dergisi**, 2009/1, s. 116-117.
- ŞÜKÜROV Şemseddin, **Ozbekskoe Sovetskoe Yazikoznanie**, Özbekistan SSR Fan Neşriyatı, Taşkent 1986.
- UZAKOV Haydar Ali, **Özbek Tilşunaslari**, Okutuvçi Neşriyatı, Taşkent 1972.
- ÜŞENMEZ Emek, **Modern Özbek Türkçesi (Giriş-Özbekistan-Dil Tarihi-Metinler-Gramer-Sözlük)**, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2012.
- YUSUF Berdak, **Mumtoz Adabiy Asarlar Lug’ati**, Sharq Nashriyot, Toshkent 2010.
- YUSUF Berdak, **Türk Tilining Ters Lug’ati-Türk Dilinin Ters Sözlüğü**, Yangi Asr Avlodi Nashriyoti, Toshkent 2004.
- YUSUF Berdak, **Türkcha-O’zbekcha Aldoqchi So’zlar Lug’ati**, Türkçe-Özbekçe Sesteş Kelimeler Sözlüğü, Tika, Voris Nashriyot, Toshkent 2009.
- YUSUF Berdak, **Türkcha-O’zbekcha va O’zbekcha-Türkcha Lug’at Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük**, O’zbekiston Nashriyoti, Toshkent 1993.
- YUSUF Berdak-Tulum Mehmet Mâhur, **Sözlük-Özbekistan Türkçesi-Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi, Lug’at O’zbekiston Turkchasi-Turkiya Turkchasi va Turkiya Turkchasi- O’zbekiston Turkchasi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994.

⁴ R. Kungurov, A. Tihanov, Özbek Tilining Çeppe Lugati, Semerkant, 1968, K. B. Bektayev, Kazak Tilini Kepi Alfavitti Sözdigi, Almatı, 1971.